

Filozofska matineja

NEVEN SESARDIĆ

Lingnan University – Department of Philosophy, Tuen Mun, Hong Kong
sesardic@ln.edu.hk

Kada je poznati engleski filozof Charlie Dunbar Broad došao u stanovite godine, odlučio je povući se iz aktivnog filozofskog života pa je u jednom članku obznanio: “Ovaj veteran se sada definitivno opršta od profesionalnog rada, premda je spreman, ako bude interesa, tu i tamo nastupiti na ponekoj matineji u dobrotvorne svrhe.”

Ja sam, doduše, još desetak godina daleko od dobi u kojoj se Broad odlučio na taj radikalni potez, ali me ipak odavno privlači ideja da pripremim nešto za takvu filozofsku matineju. To bi trebao biti laganiji tekst (bez fusnota, bibliografije i stručne terminologije) koji ne bi zapravo raspravljao o nekom filozofskom problemu nego bi bio više izvanjski i indirektno povezan s filozofijom. Idealno bi bilo kad bi takav esej bio zanimljiv većini posjetitelja matineje, bili oni filozofi ili ne, a taj prilično ambiciozni cilj očigledno bi bilo lakše postići kad bi tekst bio začinjjen anegdotama iz filozofskog života, autobiografskim sjećanjima i, ako je ikako moguće, bar nekim humorom.

Odlučujući se da napišem tekst ove vrste bio sam svjestan opasnosti da bi mi netko mogao prigovoriti: “Što si taj čovjek umišlja – da je neka velika filozofska zvjerka i da nekoga uopće zanimaju njegove filozofske reminiscencije?!” U svoju obranu jedino mogu reći da i sitne filozofske zvjerke poput mene katkad imaju nesreću, kako kaže stara kineska kletva, da im Bog odredi da žive u “zanimljivim vremenima”, pa stoga i njihova sjećanja, kao svojevrsan *signum temporis*, mogu imati neku vrijednost bez ikakve implikacije o nekoj njihovoj velikoj osobnoj ili filozofskoj važnosti.

Svjetlanin problem

Postoji tema o kojoj već duže razmišljam i koja se, čini mi se, može dobro iskoristiti za filozofsku matineju. Posljednjih me je godina počela progoniti slavna Sokratova izreka da neistraženi život nije vrijedan življenja, jer sam s nelagodom shvatio da uopće nisam u stanju sebi objasniti neke prilično važne momente iz vlastitog intelektualnog života. Da stvar bude gora, radi se o odlukama koje sam sâm donio vlastitom voljom i bez ikakve

prisile, no usprkos tome čak i meni te odluke sada izgledaju međusobno nespojive. Oni koji bolje poznaju moj filozofski opus sigurno će na to reći: “Pobogu, Ses, pa nisi valjda opet upao u kontradikciju?”

U čemu je problem? Da bih to objasnio, dozvolite da najprije po uzoru na razlikovanje između ranog i kasnog Heideggera, ili ranog i kasnog Wittgensteina, uvedem distinkciju između ranog i kasnog Sesardića. U svojoj ranoj fazi koja je uključivala opredjeljivanje za studij filozofije u završnom razredu gimnazije, studiranje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i prvih nekoliko godina asistenture na Odsjeku za filozofiju, za mene je najveća privlačnost filozofije bila u njezinoj potpunoj odvojenosti od bilo čega u svakidašnjem životu, a posebno od politike. Moje je geslo bilo: što apstraktnije i udaljenije od bilo kakve praktične primjene, to bolje.

Sjećam se dugih diskusija koje sam često vodio sa svojom kolegicom sa studija, izrazito inteligentnom Svjetlanom Malnar, koju je jako mučila upravo ta ista činjenica, ali koju je ona, za razliku od mene, vidjela kao znak ispraznosti i besmislenosti bavljenja filozofijom. “Čemu sve to?”, pitala bi i obično nastavila: “Dok oni koji studiraju druge predmete više-manje znaju što namjeravaju postići s tim stečenim znanjem, mi učimo stvari od kojih nikada neće biti apsolutno nikakve koristi. Potpuno je svejedno kakve odgovore mi dali na sva ta duboka pitanja, ionako se ništa u svijetu neće promijeniti, što god mi na kraju zaključili. Nemaš li ti osjećaj da mi sa svim time zapravo tratimo vlastiti život i da je to što radimo sasvim apsurdno?”

Ja sam to naravno rezolutno odbacivao i nastojao je uvjeriti (bez uspjeha) da je diskretni i neodoljivi šarm filozofije baš u tome što se odvija u zrakopraznom prostoru. Bilo je, moram priznati, čak i nekog čudnog užitka u tome što su se moji ne-filozofski poznanici zgražali nad bespredmetnošću pitanja kojima smo se mi bavili: “Postoji li vanjski svijet?”, “Što je broj?”, “Zašto uopće nešto, a ne radije ništa?” i “Koliko anđela može stati na vrh igle?” (dobro, ovo posljednje pitanje sam ubacio samo radi boljeg efekta).

Svjetlana je napustila filozofiju odmah nakon što je diplomirala, a ja sam nastavio dalje, ne brinući previše o “njezinom problemu”. Ali sada brinem! Naime, primijetio sam da već duže vremena ne mogu u sebi više pobuditi onaj nekadašnji žar za rad na “čisto” filozofskim temama. Većinu tih diskusija danas doživljavam kao znatno manje poticajne, a mnoge od njih su mi počele izgledati kao igra staklenim perlama ili, kako bi rekao Bradley, ples beskrvnih kategorija. To je i glavni razlog zašto sam se posljednjih godina gotovo isključivo okrenuo onim pitanjima koja imaju čvrstu vezu s nečim konkretnim i s nečim izvan filozofije.

Partija A i partija B

Kakvim pitanjima, na primjer? E tu sada dolazi glavno iznenađenje: ono što je u nekom trenutku došlo u prvi plan mojih interesa (i tamo ostalo) jesu *politička* pitanja. Dakle, ono što sam ranije izbjegavao kao kugu i što sam smatrao nedostojnim minimalne filozofske pozornosti odjednom je postalo ne samo zanimljivo nego i zanimljivije od bilo čega drugog. Što se dogodilo? Što je, i kada, uzrokovalo taj obrat (*die Kehre*)?

Zapravo, jedina je svrha ovog teksta objasniti taj misteriozni preokret, i ništa drugo. Niti je ovo moja intelektualna autobiografija niti je to početak memoara koji će izlaziti u nastavcima ili koji će kasnije biti dopunjavani novim sadržajima. Nemam apsolutno nikakvog interesa za pisanje takvog štiva, a vjerujem da interes čitateljstva (uključujući, na žalost, čak i članove moje uže obitelji) ne bi bio ništa veći.

Ali na osnovi čega onda mogu biti siguran da će ono o čemu ovdje pišem biti ikome zanimljivo? Odgovor je, naravno, da uopće nisam siguran. Opravdanje da se u to ipak upustim nalazim, parafrazirajući Sokrata, u sljedećoj paroli: život bez rizika nije vrijedan življenja!

Krenimo, dakle, u rasvjetljavanje spomenutog obrata i uđimo u vremenski stroj. Ali ne bojte se, u pokušaju da sve to razjasnim neću vas voditi daleko u prošlost, u fazu dok sam još bio u pelenama ili dok sam se malo kasnije, kao i svi ostali, borio sa strahom od kastracije, počeo razvijati Edipov kompleks i fiksirao se na pogrešan stadij u seksualnom razvoju. Priča počinje, puno pristojnije, u dobi kada sam imao otprilike 15 ili 16 godina.

Jedino što me je u to vrijeme zanimalo bili su nogomet i kaubojski filmovi (vidi prethodni odlomak o zaostajanju u seksualnom razvoju), ali sam kod kuće neizbježno bio izložen i povremenim razgovorima o politici. Naravno, većinu toga što sam čuo nisam mogao dobro razumjeti ili staviti u pravi kontekst, a vijesti koje sam rijetko gledao na televiziji bile su toliko jednolične i besadržajne da ni od njih tu nije bilo nikakve pomoći. Dapače, takve bi mi vijesti sigurno ubile svaki interes za politiku da se on nekim čudom pojavio, jer su uglavnom govorile o prebacivanju norme u raznim tvornicama, o posjetima predsjednika nesvrstanih zemalja, o omladinskim radnim akcijama, o pripremama za prvomajsku paradu, o tome gdje je prenoćila štafeta mladosti, itd.

Ipak, u pubertetskoj potrebi da se nečim nametnem u obiteljskim razgovorima nakon večere otkrio sam elegantan i, kako mi se činilo, nepogrešiv način da presječem političke diskusije i skrenem konverzaciju na zanimljivije teme (recimo, povećanje džeparca). Moj dokaz o apsurdnosti politike bio je vrlo jednostavan. Politička vlast je bazirana na izborima, a na izborima u Jugoslaviji pojavljivala se samo jedna partija. No

izbor u kojem postoji samo jedna opcija, nije pravi izbor. Prema tome, cijeli politički sustav je besmislena farsa. QED.

Bio sam vrlo ponosan na taj ubojiti argument, a zadovoljstvo se povećavalo kad sam primijetio da moj otac nije uspijevao pružiti minimalno zadovoljavajući odgovor na taj "Nevenov paradoks". (To je bila jedna dobivena bitka, ali ne i rat, u mom prevladavanju Edipova kompleksa.)

Stvari su odlično išle sve dok nisam naletio na minu, ili bolje reći na Minju (Baloga), jer tako se zvao odličan prijatelj mog oca, pravnik i čovjek s izuzetnim smislom za humor. Kad sam jednom u nekom većem društvu i pred njim po tko zna koji put paradirao s tim svojim rezoniranjem o apsurdnosti jednopartijskih izbora, Minja me je pogledao i mirnim glasom rekao da kod nas zapravo ne može biti više partija od jedne: "Vidiš, mali, moraš shvatiti da svi mi u ovoj zemlji vjerujemo u komunizam pa stoga druge partije ne mogu nastati naprosto zato što ih nitko ne bi podržavao."

Ja sam se samo nasmijao i uzvratilo: "Pa dobro, čak i ako ste svi vi komunisti, zašto jednostavno ne bismo postojeću partiju nazvali Komunistička partija A, a potom uveli novu partiju koja bi se zvala Komunistička partija B? Tako bi ipak postojale dvije stranke i izbori bi imali smisla." Očekivao sam, naravno, da ću tom savršenom logičkom poantom oboriti Minju na pod i ostaviti ga bez teksta, ali on je odmah hladnokrvno odgovorio: "Ne, to ne bi funkcioniralo. Jer kad bi ova sadašnja partija postala Komunistička partija A te kad bi bila uvedena nova, Komunistička partija B, ono što bi se tada dogodilo jest da bismo svi mi istog časa prešli u tu novu partiju B pa bi konačni rezultat bio da bi ponovno postojala samo jedna partija!" Nastao je opći smijeh, posebno zato što je očigledna poruka bila da nitko u stvari nije bio zadovoljan tadašnjom komunističkom partijom te da bi svatko preferirao alternativu koja bi bila ponuđena, ma kakva ona bila.

Lenjin protiv Zenona

Nakon ove epizode moj je omiljeni način potkopavanja političkih diskusija postao manje upotrebljiv, ali svejedno sam zadržao tu jaku averziju prema političkoj realnosti koja nas je okruživala. Bilo bi naravno pretjerano reći da sam već tada imao neki jasno artikuliran antikomunistički nazor, ali svakako sam stvorio odluku da u životu želim raditi nešto što će biti što manje kontaminirano tom sumornom i depresivnom sferom dnevne politike.

Taj stav je bio samo dodatno učvršćen kad sam u gimnaziji dosegao dovoljnu zrelost da na satovima povijesti i "Društvenog uređenja SFRJ" budem konačno upućen u tajne marksizma. I opet, nije da sam ja u to vrijeme imao neki razrađeni alternativni pogled na svijet, ali vrlo brzo

su me umorile te suhe ideološke formule – “baza-nadgradnja”, “klasna borba” i “proleterska revolucija” – koje su nam bile reklamirane kao jedini pravi put za razumijevanje društvenih zbivanja, ali koje su mnogima od nas zvučale prazno i beskrajno dosadno jer nisu rezonirale s bilo čime u našem iskustvu. Poput drugih, žudio sam za nekim svježim i zanimljivim sadržajima neopterećenim marksizantnim floskulama, ali u glavnim predmetima tzv. “društvenog usmjerenja” (u koje sam upao bez vlastitog izbora, ali to je druga priča!) bradonja iz Trieria bio je tretiran kao izvor sveg mogućeg znanja i kao neprikosnoveni autoritet u ekonomiji, politici, sociologiji, povijesti itd. Bože, došlo je čovjeku da zavapi, ima li ikakvog načina da se susretnemo s nekim novim, živim i originalnim idejama koje ON nije već ranije otkrio, dokazao i ostavio nam da ih samo dalje prežvakavamo? Ima li uopće izlaza iz tog zagušljivog i klaustrofobičnog labirinta dijalektičkog materijalizma?

I onda je u četvrtom razredu gimnazije došla filozofija. Bila je to ljubav na prvi pogled, mislim s moje strane. Odjednom je odnekud izronilo mnoštvo čudnih i fascinantnih teorija koje su nas uvele u potpuno novi svijet neočekivanih i intrigantnih pitanja. Može li se pravda svesti na pravo jačega, kao što je tvrdio Trasmah? Prestaje li ovaj stol postojati ako ga nitko ne opaža, kao što je dokazivao Berkeley? Je li moguće da su duh i tijelo dvije sasvim odvojene stvari, kao što je mislio Descartes? Je li svaki naš postupak potpuno determiniran pa je prema tome sloboda volje čista iluzija, kao što nas je uvjeravao Holbach?

Lako je pogoditi da taj kratki pregled povijesti filozofije nije mogao završiti nikako drukčije nego trijumfalnim prezentiranjem “genijalnih” rješenja koja su za sve te filozofske probleme ponudili klasici marksizma, ti giganti ljudske misli. Međutim, ta su njihova “rješenja” obično izgledala blijeda i prazna, a ponekad su čak bila i neuvjerljiva do komičnosti. Recimo, Zenon u svojoj aporiji *Strijela* na sljedeći način dokazuje da strijela u letu u stvari miruje. Strijela u svakom trenutku svog leta zauzima samo jedno određeno mjesto, odnosno miruje. Ali ako ona u svakom trenutku miruje, onda slijedi da se ona uopće ne kreće. Predivno rezoniranje, doista! Mi smo uzalud razbijali glavu pokušavajući pronaći grešku u Zenonovom dokazu, a onda nam je na kraju priopćen Lenjinov odgovor kao konkluzivno razrješenje te zagonetke. Iljič je rekao da problem nestaje ako shvatimo (ta-da-da-da!) da u bilo kojem danom trenutku strijela doista zauzima jedno određeno mjesto, *ali također i ne zauzima to mjesto!*

Molim? Što sad ovo znači? Najprije smo mislili da se naša nastavnica šali, ali ne, ona se nije smijala. To je bilo rješenje i točka (zapravo “tačka”, jer se to sve događalo u Beogradu). Dakle, odgovor na ono što je izgledalo kao kontradikcija (da se strijela kreće, kao što vidimo vlastitim očima, i da se ne kreće, kao što slijedi iz Zenonovog argumenta) sastojao se u

drugoj, ali sada eksplicitnoj kontradikciji (da strijela i zauzima i ne zauzima određeno mjesto). Ako to nisi mogao prihvatiti, savjet je bio da se moraš potruditi i naučiti dijalektički misliti.

Ipak materija!

Usprkos tom anti-klimaksu, meni je i površan srednjoškolski uvid u ne-marksističku filozofiju otkrio takvo bogatstvo i raznolikost intelektualno poticajnih sadržaja da sam studiranje filozofije vidio kao svoj izbor bez ikakve alternative. No kao protuteža toj jakoj unutrašnjoj motivaciji javila su se i dva razloga protiv. Prvo, bio sam svjestan velike vjerojatnosti da ću s diplomom filozofije završiti kao nastavnik na gimnaziji, a premda sam imao veliko poštovanje prema tom pozivu, pomisao da to radim čitav život mene osobno nije privlačila. Drugo, znao sam da su gotovo svi profesori na zagrebačkom Odsjeku za filozofiju bili uvjereni komunisti pa sam se bojao da bi mi mogli prepisati prejaku dozu onog dobro poznatog, gustog i bljutavog marksističkog sirupa.

Ipak, u proljeće 1968. godine došao sam na Filozofski fakultet s ispunjenom prijavom za studij filozofije, ali su se iz nekog razloga (i uz glasno sufliranje mog oca) upravo taj dan pojačale moje sumnje u mudrost tog poteza pa sam se vratio kući neobavljena posla. Ujesen sam počeo studirati pravo, ali već tada s velikom sigurnošću da sam napravio ogromnu pogrešku i s čvrstom namjerom da se sljedeće godine prebacim na filozofiju.

Još dok sam bio na pravu za svaki slučaj sam došao na jedno predavanje Branka Bošnjaka iz grčke filozofije, da vidim kako to sve izgleda iz prve ruke. Dojam nije mogao biti povoljniji. Nisam ništa razumio, bila je masa grčkih i latinskih riječi ispisanih po ploči, a osim toga, spominjana su imena za koja nikad ranije nisam čuo, kao Eriugena, Aristip i Kelsos. Vrlo obećavajuće!

Na zagrebačkom studiju filozofije u ono vrijeme naglasak u nastavi je bio na grčkoj filozofiji i na klasičnom njemačkom idealizmu, a moj strah da će marksizam biti prisutan u posve nekontroliranoj mjeri pokazao se neopravdanim. Mnoge će vjerojatno začuditi da tada uopće i nije bilo posebnog ili obaveznog ispita iz marksizma. Studenti su doduše morali nominalno upisati četiri semestra iz filozofije marksizma kod Predraga Vranickog ali se ispit iz te materije polagao u okviru teorijske filozofije.

Jedne je zime grupa studenata došla na njegovo predavanje po pispis, ali taj dan je nastava bila otkazana zbog nekog problema s grijanjem na fakultetu. Ja sam nastojao biti duhovit i rekao sam mu: "Profesore, nije li žalosno da filozofiju može zaustaviti tako trivijalan problem kao što je kvar u centralnom grijanju?" Vranicki, koji inače nije bio poznat

po iskričavim odgovorima, pogledao me je i sa smiješkom rekao: “Vidiš, momče, ipak je najvažnija materija!”

Moji dečki!

Tek sam mnogo kasnije uvidio da glavni nedostatak zagrebačkog studija nije bio u tome da je marksizma bilo previše, nego u tome da je nečeg drugog bilo premalo, ili ništa. Na primjer, strahovito propulzivna i razgranata orijentacija u filozofiji, tzv. “analitička filozofija”, uopće nije bila zastupljena. U nekom kasnijem trenutku smo Goran Švob i ja, jedan za drugim, donekle popunili tu prazninu dolaskom na katedre za logiku i za spoznajnu teoriju, ali kakva god bila naša kompetencija za predavanje tih predmeta, ona je gotovo isključivo proizišla iz onog što smo uspjeli naučiti potpuno sami i izvan nastavnih sadržaja za vrijeme studija.

Jesu li marksisti time pokazali svoju toleranciju prema različitim filozofskim orijentacijama? U stanovitoj mjeri, da. Po svemu sudeći, netko je među njima zaključio (i uvjerio ostale) da Odsjeku trebaju specijalisti i za te teme pa je nama dvojici stoga bilo dozvoljeno da se bez nekog većeg nadzora igramo svojim analitičkim krpicama i lutkicama. Ali retrospektivno gledano, očigledno je od početka postojalo prešutno očekivanje da ta sloboda neće biti zloupotrijebljena te da čitavo to bavljenje filozofijom u analitičkom duhu nikada neće doći u frontalni i otvoreni konflikt s marksizmom, a kamoli da bi dovelo do nekog “neprihvatljivog” političkog angažmana. (Usput rečeno, izuzetno važan moment za razumijevanje svega što se tada događalo jest stav glavnih aktera prema hrvatsko-srpskom pitanju, ali to nije tema za matineju nego za neko puno mračnije doba dana.)

Dok je hrvatska analitička filozofija tada tek učila hodati, postojala je već dugo još jedna ne-marksistička orijentacija koja je imala ogroman broj sljedbenika i o kojoj se u to vrijeme puno pričalo i izvan filozofskih krugova. Ah, Heidegger! Ah, bitak! U toj je struji bilo zrakopraznog prostora koliko hoćete, možda i previše čak i za neke od nas koji smo htjeli pobjeći što dalje od “socijalističke zbilje”. Da, kao student sam želio doseći stratosferu filozofskih ideja, veličanstvenu i odsječenu od trivijalnosti i sivila svakidašnjice, ali su me onaj preostali minimum zdravog razuma i *horror vacui* na kraju ipak odvratili od toga da se uključim u potragu za tim svetim gralom.

Ali ako ne to, onda što drugo? Ili, točnije rečeno, što treće? U svom studentskom tumaranju filozofskim bespućima koje je na kraju završilo opredjeljivanjem za analitičku filozofiju često sam izabirao što ću čitati na prilično nesustavan ili čak kaotičan način tako da nisam baš uvijek bio u stanju previše se pridržavati propisane ispitne literature. Rezultat nije

mogao izostati. Tako je ispalo da mi je Danilo Pejović na kraju velikog ispita iz povijesti filozofije rekao: “Kolega, čini se da vam je Dilthey ostao malo u magli, kao Filozofski fakultet u rano jutro.” Nije mi, doduše, bilo jasno zašto je Pejović smatrao da bi student filozofije uopće mogao znati kako Filozofski fakultet izgleda *u rano jutro*, ali što se tiče Diltheya i magle morao sam se s njim složiti. (U nastupu iskrenosti priznat ću vam, ali u strogom povjerenju, da se ta magla još uvijek nije potpuno razišla.)

Moje se filozofsko prosvjetljenje dogodilo kad sam otkrio logičke pozitiviste, za koje sam se zagrijavao rano, negdje pred kraj studija. Dopalo mi se njihovo strastveno inzistiranje na jasnoći i preciznosti izražavanja te uvjerenje da se filozofija treba transformirati time što će preuzeti nešto od metoda egzaktnih znanosti i osloboditi se balasta pretenciozne i dubiozno smislene terminologije. Moje oduševljenje nije smanjilo ni to što je njihova filozofija tada bila općenito prezirana i ismijavana, i od profesora i od studenata. Besprizivnu smrtnu presudu tom pokretu donio je nitko drugi nego Ernst Bloch, marksistički guru kojeg su naši profesori uzdizali do neba, a koji je ocijenio da se tu radi o filozofiji iz “žablje perspektive”.

Mnogo godina kasnije bilo mi je zanimljivo i ugodno čuti da je princepski filozof Richard Jeffrey u sasvim drukčijoj situaciji posegnuo za istim orijentiranjem u svom snalaženju u filozofiji kao i ja. On je 1998. godine u nastupnom govoru kao predsjednik američkog Udruženja za filozofiju znanosti ispričao kako je prvi put čuo za logičke pozitiviste od svojih profesora, koji su također s velikim prezirom opisali tu filozofiju kao vulgarni i sirovi pokušaj da se empirijske i znanstvene spoznaje koriste u rješavanju tradicionalnih filozofskih problema. Jeffrey je rekao da je njegova reakcija na to bila da je odmah uzviknuo: “To su moji dečki!”

Filozofija ili revolucija?

Prije nekoliko desetljeća analitička filozofija je znatno više nego danas bila okupirana analizom pojmova i logičke strukture iskaza, a ponekad je ta koncentracija na jezična pitanja išla dotle da je čitava disciplina bila promatrana kao puki “govor o govoru”. Cilj je bio razjasniti značenje problematičnih rečenica i na taj način eliminirati filozofske probleme koji su tipično bili smatrani rezultatom semantičke konfuzije. Činjenica da je tu filozofiju jedino interesiralo točno definiranje ključnih pojmova, a nikada faktična istinitost bilo kojih tvrdnji o realnosti, donosila je dodatnu prednost da je na taj način ono čime smo se bavili bilo još bolje izolirano i zaštićeno od svijeta koji nas je okruživao. Time je stvorena tampon-zona pa za nas koji smo se bavili tim problemima drugog reda (analizom *jezika o stvarnosti*) nikada nije moglo postati relevantno išta što je dolazilo iz rasprava prvog reda (opisa *empirijske stvarnosti*), uključujući i diskusije o

socijalističkom savezu, samoupravnim interesnim zajednicama ili udruženom radu.

Odatle ne slijedi da nam, kao i mnogim drugima, u običnom životu nisu beskrajno išle na živce te neprestane reforme i uvođenje uvijek novih i besmislenih političkih termina. Sjećam se, recimo, kako smo na jednom izletu na Sljeme Goran Švob i ja, iritirani tim stupidnim novouvedenim nazivima i kraticama, infantilno, ali s velikim užitkom, iz svog glasa izvikivali apsurdnu parolu “Dolje OOUR-i!” (OOUR je bio “osnovna organizacija udruženog rada”.)

Upravo je vrijednosna neutralnost analitičke filozofije bila ono što je najviše diskreditiralo tu orijentaciju u očima praksisovaca i njihovih brojnih sljedbenika, pripadnika tzv. “nove ljevice”. Oni su svi Marxovu jedanaestu tezu o Feuerbachu koristili kao bojni poklič i poziv na akciju, a u svom su revolucionarnom zanosu često bili radikalniji i ideološki tvrdi čak i od samih komunističkih vlastodržaca. Ja sam pak “puki kontemplativni” stav analitičke filozofije koji su oni toliko prezirali doživljavao kao intelektualnu vrlinu. Jer suprotstaviti se tom imperativu političkog angažmana i ustvrditi da cilj filozofije *nije* mijenjanje svijeta te da baš naprotiv, kao što je rekao Wittgenstein, “filozofija ostavlja sve kako jest”, bio je odličan način da se čovjek distancira od tih mislilaca revolucije koji su vrhunac filozofskog postignuća vidjeli u prilici (za kojom su žudjeli) da s crvenom zastavom u jednoj ruci i *Praxisom* u drugoj povedu radnike, seljake i poštenu inteligenciju u svjetliju budućnost.

Skeptička jama

Vratimo se na trenutak metafizičarima. Usprkos njihovoj nespornoj snazi (po broju pristaša i po javnom utjecaju), oni su uvijek jako dobro pazili da se ništa od njihovih istupa ne bi protumačilo kao osporavanje marksizma. Govor drugoga, da, ali govor protiv, ma ne nikako! Na kraju krajeva, dobro je poznato da je čak i sam Karl Marx izjavio da nije bio marksist, tako da je očigledno bilo potpuno u redu ako nisi marksist. Samo, hej, pazi da ne pređeš preko crte! (To me podsjeća na dobar savjet koji je pjesnik Duško Radović jednom dao vozačima u emisiji *Beograde, dobro jutro*: “Nemojte prelaziti preko pune crte jer će vas oni s druge strane ubiti.”)

U želji da uklone svaku sumnju u to da su počinili *crimen laesae philosophiae Marxianae*, metafizičari su katkad znali napustiti neprozirnu tamu svojih zadivljujućih spekulacija i spustiti se u najniže sfere dnevne politike, u kojima ih njihovi brojni obožavatelji nisu baš očekivali. Tako je, recimo, Vanja Sutlić, kultni zagrebački filozof i doajen hrvatske heideggerovštine, izazvao prilično čuđenje (*thaumazein*) kad se sredinom osamdesetih godina izravno uključio u rad hrvatskog agitpropa, i to upravo

u doba kada su staljinistički birokrati s tzv. *Bijelom knjigom* nastojali disciplinirati intelektualce u “idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva”. Bilo je i drugih iz te orijentacije koji su smatrali da ne može škoditi ako u svoje nerazumljive i nejasne tekstove tu i tamo ubace pokoji citat iz Marxa ili izraze poput “diktatura proletarijata”, “revolucija” i sl.

Da vam malo približim atmosferu tih olovnih vremena evo samo jedan detalj. Čovjek koji je tada bio desna ruka Stipe Šuvara, glavnog partijskog ideologa, u jednom je udarnom novinskom tekstu u veljači 1984. godine poimence napao veliki broj jugoslavenskih pisaca, filozofa i znanstvenika, tvrdeći da su oni u svom javnom djelovanju prešli svaku dopuštenu granicu i da je došlo vrijeme da netko “toj bagaži” konačno podvikne: “Dosta je, marvo, bilo toga vašega!” I s takvim su partijskim kadrovima neki od mojih bivših kolega s Filozofskog fakulteta bili spremni surađivati. Usput napominjem da je u tu “bagažu” i “marvu” bio uvršten i pisac ovih redaka.

Radi pravičnosti treba reći da je među ogrezlim metafizičarima bilo i puno onih koji nisu bili spremni na političko ulagivanje i koketiranje s režimom. Ime koje mi tu prvo pada na pamet je Marijan Cipra, čije sam seminare s velikim zanimanjem pohađao kao student i s kojim sam unatoč našim ogromnim razlikama u filozofskim pogledima kasnije izgradio odličnu i na trenutke čak prijateljsku relaciju. Ono što me je kod njega privlačilo bile su tri stvari: ogromno znanje i autentični filozofski eros, potpuna odsutnost pompoznosti i afektiranosti te izvrstan smisao za humor.

Jednom je Cipra došao k meni kući i ispričao mi da je negdje pročitao kako je na mjestu sadašnjeg Filozofskog fakulteta ranije bilo odlagalište smeća. Počeo se smijati na onaj svoj potpuno zarazni način, a onda je rekao da mu je to dalo ideju da bismo naš fakultet trebali od sada zvati *skeptičkom jamom*. Ne moram vam naravno ni reći da je dugo nakon toga izraz “Filozofski fakultet” bio potpuno eliminiran iz rječnika u našim razgovorima.

S druge pak strane, ne znam doista što je Cipra vidio u meni, ali neki razlog za “dobre vibracije” mogao je biti u tome što sam na sjednici Znanstveno-nastavnog vijeća Filozofskog fakulteta koja je za njega bila od životne važnosti javno glasao za njegovo unapređenje u docenta. Taj izbor na žalost nije prošao, ali mora da je on bio iznenađen što je dobio moj glas, jer sam tada bio mladi asistent upravo kod onog profesora koji je uložio najviše napora da se njega makne s fakulteta. (Radi potpune povijesne informacije moram izvijestiti da sam zbog tog svog glasanja kasnije morao ići na raport u sobu C-220.)

Napad je najbolja obrana

Došli smo do trenutka kad moja apolitična faza završava. Što se dogodilo? Nesretnim stjecajem okolnosti upravo je u prvim godinama mog rada na fakultetu počelo intenziviranje nastave marksizma u školama i na sveučilištima, a dakako i na samom Odsjeku za filozofiju. "Ali čekajte", pobunio sam se, "to nije fer! To se nije trebalo dogoditi!" Gotovo da sam se osjećao prevarenim. Nakon velikih dvojbi sam bio izabrao filozofiju kao poziv ponajviše zato što sam imao dobre razloge vjerovati da ću u tom "rezervatu" bar donekle biti pošteđen marksističke ideologije, a sada je ona bez najave i nepozvana nahrupila u moje vlastito pribježište.

Bio je uveden obavezni predmet "Uvod u marksizam" za studente prve godine, a moj odsjek je vrlo aktivno sudjelovao u masovnom "doškolavanju" sredjoškolskih nastavnika marksizma. Hoćemo li uskoro, pitao sam se, možda promijeniti i naziv u "Odsjek za filozofiju i idejno-teorijski rad"?

U stvari, kad već to spominjem, jednom je na naš Odsjek doista i pristigla "kadrovska obnova" upravo iz Centra za idejno-teorijski rad Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. Tom je prilikom jedan njihov stručnjak za partijsku propagandu, koji im iz nekog razloga više nije odgovarao, bio na osnovi bilateralnog sporazuma i bez uobičajenih formalnosti prebačen iz agitpropa Centralnog komiteta u Odsjek za filozofiju na poslove istraživanja i predavanja marksizma. Naš delegat u tim pregovorima kasnije nas je službeno izvijestio da je kao protuuslugu za pristajanje na taj "transfer" uspio isposlovati da se partijski komitet obveže Odsjeku kupiti kompjuter, fotokopirni aparat i nekoliko komada namještaja. On je rekao da je imao dojam da je mogao izvući i više, ali mu na tom sastanku s drugovima komesarima jednostavno nije padalo na pamet što bi još mogao tražiti.

Neki čitatelji će se možda pitati je li išta od tih obećanih stvari ikada stiglo do Odsjeka, jer nije li sâm Lenjin rekao da se članovi Partije ne bi trebali previše obazirati na takva "malograđanska moralna načela" kao što je obveza održavanja obećanja? Ipak, u ovom konkretnom slučaju mogu sa zadovoljstvom potvrditi da je, u skladu s dogovorom, sva roba bila uredno i na vrijeme isporučena.

I ova epizoda je zapravo bila samo jedna od brojnih posljedica plimnog vala marksizma koji je tada zapljusnuo čitavo sveučilište, a posebnom jačinom Filozofski fakultet. Nikog drugog sve to nije previše smetalo, a vjerojatnost da bih ja kao pojedinac mogao na bilo koji način utjecati na odluke o tim stvarima bila je, naravno, jednaka nuli. Jedino što mi je preostalo bilo je objaviti neki tekst o tome i tako si bar malo olakšati dušu. Prilika se ukazala kada je 1980. godine pokrenut novi časopis *Filozof*-

ska istraživanja, u kojem sam bio jedan od članova uredništva. Za jedan od prvih brojeva sam podnio vrlo kratak članak pod naslovom “O marksističkoj ortodoksiji”. U njemu sam se zalagao da se na svim razinama školovanja ukine marksizam kao predmet jer sam tvrdio da ne postoji apsolutno nikakav razlog zašto bi taj filozofski pravac, kao *samo jedan* od mogućih pristupa, dobio privilegirani položaj u nastavi. Također sam predložio, s istim argumentom, da bude ukinut članak u tadašnjem zakonu o usmjerenom obrazovanju koji je propisivao da nastavnici u školama i na sveučilištima moraju zastupati “marksistički pristup u objašnjavanju prirodnih i društvenih pojava”.

Poruka mog teksta da treba prekinuti državno forsiranje marksizma bila je čisti zdravi razum, a nije tu čak uopće ni bilo kritike marksizma u bilo kojem obliku. Dakle, krajnje nekontroverzna teza koja u normalnim okolnostima ne bi zasluživala nikakvu diskusiju. Ipak, na sastanku uredništva došlo je do žestoke rasprave o tome treba li taj članak objaviti, a na kraju je on jedva prihvaćen, koliko se sjećam, s većinom od jednog glasa. Iz nekog meni nepoznatog razloga, tim sam povodom ponovno išao na raport u sobu C-220. To je bilo i posljednji put jer sam evidentno nakon toga bio otpisan kao beznadan slučaj.

Činjenica da je to stajalište (da marksizam ne bi trebao imati povlašteni status), koje mi je izgledalo trivijalno istinito i aksiomatski prihvatljivo, izazivalo toliki otpor uvjerila me je da je marksistički dogmatizam uzeo puno više maha nego što sam pretpostavljao te da bi bilo korisno posvetiti se detaljnijoj i sustavnijoj kritici te filozofije. Zaključio sam da ako protivnika već ne možeš izbjeći, možda ga je onda najbolje izravno napasti. Dodatna motivacija za taj pothvat bila je u tome što mi je izgledalo da su domaći marksisti bili nenaviknuti na filozofsko osporavanje i da su posve nepripremljeni za neku kritiku s ne-marksističkog stajališta. Činilo mi se da, dugo vremena uljuljkani u neupitnost svoje pozicije koju je štitila država, oni više naprosto nisu bili u stanju uspješno braniti svoje ideje filozofskom argumentacijom. O tome koliko je ta pretpostavka bila opravdana, čitatelj može prosuditi na osnovi mojih polemika o marksizmu i filozofiji prakse iz osamdesetih godina.

Je li upuštanje u kritiku marksizma u tadašnjim okolnostima zahtijevalo veliku političku hrabrost? Jesam li zbog toga bio izložen opasnosti progona, gubitka posla ili čak možda zatvora? Da, da, da! Šalu na stranu, premda bi stvarno dobro zvučalo kad bih mogao potvrdno odgovoriti na ta pitanja i predstaviti sebe kao borca za slobodu mišljenja koji je usprkos svijesti o ogromnom osobnom riziku neustrašivo išao dalje, moram reći da to jednostavno nije istina. Naprotiv, čitavo sam vrijeme bio vrlo siguran da mi se ništa jako loše neće dogoditi. Nekim prijateljima koji su bili za mene zabrinuti objašnjavao sam da su moje intervencije previše u sferi

čiste teorije i filozofije da bi izazvale neke posebno neugodne posljedice. Srećom, i tu se moja procjena pokazala točnom.

Ono što svime time hoću reći jest da je u ono vrijeme postojao otvoren i totalno neispunjen prostor za kritiku marksizma u koji nitko nije želio ući. Bilo je toliko toga novog, zanimljivog, uvjerljivog i korisnog što se tu moglo reći (i što je iz intelektualno-higijenskih razloga trebalo reći), ali nije bilo nikakvog interesa da se taj prostor popuni. Odluka da se uskoči u tu prazninu i obavi relativno lagan filozofski posao nije zahtijevala nikakvu posebnu smjelost nego, naprotiv, jedino svijest da tu zapravo i nema nekih velikih opasnosti. Još uvijek ne razumijem zašto nitko prije mene to nije uvidio.

Mali noćni razgovori

Moram ovdje unijeti malu korekciju i priznati da sam u svom pohodu protiv “avangardne doktrine” ipak u jednoj prilici osjetio stanovitu nervozu. Nakon što sam 1984. godine u beogradskim *Filozofskim studijama* objavio opsežan članak koji je sadržavao prilično detaljnu kritiku marksističke ekonomske i političke doktrine, za objavljivanje engleskog prijevoda tog teksta zainteresirao se Ljubo Sirc, slovenski politički emigrant i predavač ekonomije na sveučilištu u Glasgouu.

Sirc je nakon Drugog svjetskog rata bio u Jugoslaviji najprije osuđen na smrt kao britanski špijun, ali je kasnije nakon odležanih sedam godina robije (veliki dio toga u samici) bio pušten iz zatvora i onda je ilegalno pobjegao preko granice – a kamo drugamo nego u Britaniju! Sirc mi se jako dopao čim sam ga upoznao u Londonu, a nikad neću zaboraviti kako je bez ikakve gorčine i s humorom pričao o svom tamnovanju. Isljednik koji ga je u zatvoru ispitivao bio je Mitja Ribičič, kasniji predsjednik jugoslavenske vlade, a glavna metoda ispitivanja bilo je iscrpljivanje nespavanjem koje je obično trajalo do jutarnjih sati. Jednom je početkom sedamdesetih godina netko upitao Sirca da li kao Slovenac možda poznaje Ribičiča, tadašnjeg jugoslavenskog premijera koji je upravo bio u posjetu Engleskoj, a Sirc je odgovorio: “O kako ne, Mitja i ja smo provodili noći i noći zajedno!”

Elem, da se vratim glavnoj priči, 1985. godine u novoj seriji koju je pokrenuo Sirc pojavila se knjižica *Marxian Utopia?* u kojoj je objavljen moj esej, zajedno s kraćim komentarom jednog talijanskog politologa. Tim je povodom bilo organizirano i predstavljanje knjige u Londonu te sam tamo između ostalih upoznao i veliki broj političkih emigranata iz Jugoslavije, od kojih mnogi zbog svojih “neprijateljskih” aktivnosti nisu već godinama mogli doći natrag u zemlju. Bilo je čudno na koktelu vidjeti predstavnike hrvatske i srpske emigracije kako usprkos međusobnom nepomirljivom konfliktu živahno i u dobrom raspoloženju raspravljaju o

zajedničkom neprijatelju – komunističkoj vlasti u Jugoslaviji. Naravno, tamo su me natovarili gomilom emigrantske literature, a još sam naknadno morao i svratiti k jednom čovjeku kući da pokupim neke “jako važne” publikacije koje mi je zaboravio donijeti.

Premda sam većinu tog materijala prelistao i potom ostavio u stanu svog brata u Londonu, na povratku sam u zrakoplovu ipak razmišljao o tome hoću li u zračnoj luci biti zaustavljen i pozvan na “informativni razgovor”. Pretpostavio sam da je sasvim moguće da će netko iz nadležnih službi željeti doznati što se to sve događalo i govorilo na tom veselom skupu “bratstva i jedinstva” u Engleskoj. No kada sam došao na red, policajac na šalteru je pogledao putovnicu i samo odmahnuo rukom, kao da je htio reći: “Ma prodi brajko, koga bre zanimaju knjige iz filozofije!”

Vjetrenjače, vjetrenjače

Nakon pada Berlinskog zida i kraha komunističke ideologije vjerovao sam da ću se moći odmarati na lovorikama i pripremati priče za svoje buduće unuke o tome kako sam se goloruk uspješno borio protiv nadmoćne vojske ljutih marksista. Ali stvari u životu iz nekog prokletog razloga nikada ne idu po planu. Prilično neugodno po mene, nakon uvođenja višestranačja u Hrvatskoj ispostavilo se da u onim ranijim vremenima uopće i nije bilo ljudi koji su stvarno prihvaćali marksistički svjetonazor.

Brojni intelektualci koji su tada neprestano govorili o revoluciji, samoupravljanju i izgradnji socijalizma objasnili su nam kasnije da su oni svih tih godina, doduše, upotrebljavali tu terminologiju, ali da su zapravo čitavo vrijeme bili liberali i da su se jedino zalagali za autonomiju ljudske ličnosti, neograničeno pravo izražavanja misli i slobodu političkog djelovanja. Radi se samo o tome da su oni nastojali te ciljeve postići djelujući “iznutra” pa su zbog toga nama, koji smo bili izvana, njihove aktivnosti katkad mogle drukčije izgledati.

Nemojte ovdje postaviti pitanje kako to da se onda komunistički sustav nije urušio sam od sebe mnogo ranije, ako smo u to vrijeme svi mi, uključujući i mnoge tadašnje ideološke komesare, doista bili liberali. Razmišljati na takav način, a pogotovo izvlačiti iz prošlosti izjave i tekstove tih današnjih velikih boraca za ljudska prava i prosuđivati ih na osnovi njihova izravnog jezičnog značenja očigledno ne može biti ništa drugo nego “govor mržnje” i “lov na vještice”.

Spas u ne-čistoj filozofiji

Nakon ovog debakla i uvida da je to sve bio “moj obračun s *nepostojećim* njima” rekao sam samom sebi: “Dobro, Don Kihote, pomiri se s gorkom

istinom da si se u stvari godinama borio protiv vjetrenjača, ali barem je dobra vijest da se sada možeš konačno opustiti i vratiti se svojoj pravoj i jedinoj ljubavi, čistoj filozofiji.” Ali opet krivo!

Kad pogledam unatrag i vidim čime sam se sve bavio tih posljednjih dvadesetak godina, u tom drečavom šarenilu tema teško je naći sadržaje koji bi se ikako dali podvesti pod čistu filozofiju, a čak niti pod čistu (ili opću) filozofiju znanosti, moju deklariranu užu specijalnost. U tom sam periodu, između ostalog, pisao o Einsteinovoj specijalnoj teoriji relativnosti, o nastanku ljudskog altruizma, o tome da li znanost potkopava religiju, o objašnjenju razlike između muške i ženske ljubomore, o liberalizmu i nacionalizmu, o genetskoj diskriminaciji u zdravstvenom osiguranju, o mjerenju inteligencije, o porijeklu zabrane incesta, o pojmu rase, o udjelu gena i okoline u objašnjenju psiholoških razlika, o ulozi rezoniranja po vjerojatnosti u dokazivanju čedomorstva, o promjenama u obiteljskom pravu koje zahtijevaju homoseksualci, o filmu *Gattaca*, o tzv. “tužiteljvoj pogrešci” u utvrđivanju krivnje osumnjičenika, itd. Ne izgleda baš kao jako fokusiran filozofski interes, zar ne? Možda više kao nerazumno rasipanje energije? A pritom nema ni riječi o bitku, tubitku ili tamobitku, a niti o skepticizmu, nužnosti, znanstvenoj metodi, problemu indukcije i ostalim “pravim” filozofskim problemima.

Još gore, ogroman prostor u mojim razmišljanjima (i radovima) i dalje zauzimaju političke teme. Do sada moja najznačajnija publikacija, knjiga *Making Sense of Heritability*, inspirirana je najvećim dijelom uvjerenjem da je politička korektnost potpuno iskrivila znanstvene spoznaje o genetici ljudskog ponašanja te da je vrijedilo truda u jednoj detaljnoj studiji sustavno razotkriti štetan utjecaj ljevičarske ideologije na te diskusije. Tu se marksizam ponovno upliće i to ponekad na vrlo direktan i neposredovan način, kao npr. kada Steven Jay Gould za bolje razumijevanje biologije priziva tri izlizana zakona dijalektike sovjetskog dijamata, ili kada Richard Lewontin preporuča biologima da studiraju spise Mao Tse Tunga. Postoji i mnogo suptilniji i teže vidljiv utjecaj ideologije, kao npr. kada mnogi ugledni znanstvenici i filozofi prihvaćaju katastrofalno loše argumente o odnosu genetike i psihologije samo zato što ti argumenti podržavaju njihov ljevičarski egalitarizam. Također sam pokušao pokazati da slične političke predrasude potkopavaju racionalnost rasprave o istospolnom braku, o razlikama među ljudskim rasama, a čak i o božjoj intervenciji u proces biološke evolucije.

Na kraju, u ovom preispitivanju proturječnosti vlastitog intelektualnog razvoja došao je konačno trenutak istine. Kako razriješiti konflikt između ranog i kasnog Sesardića? Ovaj drugi je pobijedio. Moje objašnjenje svega je u tome da zapravo nikada nisam posjedovao pravi i autentični eros za one najapstraktnije i najezoteričnije filozofske probleme. Imao sam samo

iluziju da me ta pitanja najviše zanimaju, vjerojatno dijelom iz vlastite nezrelosti i nesposobnosti da točno prepoznam svoje istinske intelektualne interese, a dijelom zato što mi je bijeg u te larpurlartističke sfere omogućavao da se maksimalno dezangažiram iz tadašnje deprimirajuće “društveno-političke stvarnosti”.

Tek sam kasnije, kroz kritiku marksizma, a poslije i s drugim sadržajima, otkrio da se argumentacijska britva izoštrena u analitičkoj filozofiji može itekako dobro koristiti za borbu protiv predrasuda i iracionalnosti u mnogim stvarima koje nemaju izravne veze s filozofijom. Nakon što su me ti izazovi izvukli iz čahure čiste filozofije, udahnuo sam svježiji zrak punim plućima i shvatio da mi bavljenje “ovosvjetskim” problemima pruža daleko više zadovoljstva nego igra staklenim perlama. Poslije toga, povratak u čahuru postao je nezamisliv. Moram zaključiti da je, barem iz moje osobne perspektive, Svjetlana bila potpuno u pravu kada je tvrdila da puko “mišljenje mišljenja” sadrži notu apsurdnosti i ispraznosti te da filozofija posve zatvorena u sebe samu ne pruža dobre izgleda za doista smislen i do kraja ispunjen intelektualni život.

Moja je sreća da se pojam filozofije u međuvremenu toliko proširio da, kao što popis mojih “ne-čisto-filozofskih” interesa ilustrira, gotovo da više i nema teme koja se ne bi mogla podvesti pod tu disciplinu. Ta širina je stvarno oslobađajuća, premda često pomislim kako je ipak nevjerojatno da su nam sveučilišta spremna isplaćivati plaće tražeći zauzvrat jedino da to što radimo, maltene što god to bilo, nazovemo filozofijom. Takvu slobodu istraživanja i biranja tema nema nijedna druga disciplina pa je stoga sasvim moguće da ću u sljedećoj reinkarnaciji, ako ne postanem oposum ili morski jež, ponovno izabrati studij filozofije.